

KLAVIKORD SO‘ZINING KELIB CHIQISH TARIXI

Kuchkarbayeva Feruzaxon Xayrullo qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Musiqa ta’limi yo’nalishi 2-bosqich talabasi
kuchkarbayevaferuza@gmail.com
Tel: +998911602405

Annotatsiya: Ushbu maqolada klavikord musiqa sozining paydo bo‘lishi, uning tarixi, tuzilish mexanizmi haqida ma’lumotlarga ega bo‘lishingiz mumkin. Klavikord cholg‘u asbobi XII asrda paydo bo‘lib, besh asr davomida bir qancha davlatlarda yashaydigan ustalar uni takomillashtirishga harakat qilishgan. Musiqa tovushlari kuchli, qattiq chiqishi uchun har bir klavishga bir necha tor qo‘shilgan va qutining hajmi kattalashgan.

Kalit so‘zlar: klavikord, klaviatura, diapazon, mexanizim, tembr, tor.

Аннотация: В этой статье вы можете получить информацию о возникновении клавикордного музыкального слова, его истории, механизме построения. Клавикордный инструмент появился в XII веке, и на протяжении пяти столетий его пытались усовершенствовать мастера, жившие в нескольких государствах. К каждой клавише было добавлено несколько струн, а размер коробки был увеличен, чтобы звуки музыки звучали мощно и громко.

Ключевые слова: клавикорд, клавишные, диапазон, механизм, тембр, струна.

Abstract: In this article, you can get information about the appearance of a clavicord musical melody, its history, the mechanism of its structure. The harpsichord instrument appeared in the 12th century, and for five centuries Masters living in several states tried to improve it. A few strings were added to each key to give the musical sounds a strong, hard output, and the volume of the box was enlarged.

Keywords: clavicord, keyboard, range, mechanism, timbre, string.

Klavikord cholg‘u asbobi XII asrda paydo bo‘lib, besh asr davomida bir qancha davlatlarda yashaydigan ustalar uni takomillashtirishga harakat qilishgan. Musiqa

tovushlari kuchli, qattiq chiqishi uchun har bir klavishga bir necha tor qo‘shilgan va qutining hajmi kattalashgan.

Klavikord (lotincha, *clavis* - „kalit“ va qadimgi yunoncha, *χορδή* – „tor“) – klaviaturali torli zarbli-qisqichli musiqa asbobi, hammerklavir va zamonaviy pianinoning ajdodlaridan biri.⁶ Klavikord eng qadimgi klavishli asboblardan biri bo‘lib, qadimgi monoxorddan olingan. Klavikordning ixtiro qilingan sanasi noma’lum. Birinchi marta „klavikord“ nomi 1396 yilgi hujjatlarda tilga olingan va saqlanib qolgan, eng qadimgi asbob 1543-yilda Pizalik Domenik tomonidan yasalgan bo‘lib, hozir Leyptsig musiqa asboblari muzeyida saqlanadi.

Klavikorddagi tovush tekis kallakli metal shtiftlar tangentalar yordamida chiqariladi. Klavikordda chalish uchun xos ijro usuli bebung bo‘lib, boshqa klaviatura asboblarida chalib bo‘lmaydigan „klavishli vibrato“ turidir. Bitta tordan tovush juda past chiqadi, shu sababli tovushni kuchaytirish maqsadida har bir tovush uchun torlarni ikkilashtirish va uchlashtirish qo‘llanilgan, bu usul o‘zgartirmasdan pianinoda qo‘llaniladi. Vaqt o‘tishi bilan klavikord diapazoni o‘zgarib turdi: dastlab u ikki yarim oktava bo‘lgan, XVI-asr o‘rtalaridan boshlab u to‘rttaga ko‘tarilgan, keyinchalik esa besh oktavaga teng bo‘lgan. Ba’zan pastki oktava qisqartirilgan, ya’ni qisman diatonik bo‘lgan.⁷

Vaqt o‘tishi bilan klavikordda bir necha klaviatura joylashtirilgan, har bir klaviatura cholg‘u asbobi ovoz diapazonini kengaytirishga hamda kuchaytirishga xizmat qilgan. Bu harakatlar ham cholg‘u asbobi ovozini kuchaytirishga xizmat qila olmadi. Klavikord qimmatbaho yog‘ochdan, bezakli qilib yasalgani uchun boy-badavlat kishilarning mehmonxonalarini ham bezashga xizmat qilgan. XVII asr oxirida Fransiyada pastki oq klaviaturalar qora daraxtdan qora rangda, tovushlari kuchli, qattiq chiqishi uchun har bir klavishga bir necha tor qo‘shilgan va qutining hajmi kattalashgan.

⁶ Akbarov I.A. Musiqa lug‘ati – Toshkent: G‘ofur-G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987,

⁷ П. Зимин. ИСТОРИЯ ФОРТЕПИАНО и его предшественников. Москва 1968. 20-ст.

Klavikord mexanikasi: klavishlar, tangentalar (metall), tutqichlar, tor (aniqrog‘i, tangenta urilayotganda uning tovushli qismi), rezonansli deka, sozlovchi quloq, dempferdan iborat. Klavikordning ikkita turi mavjud: mustaqil har bir klavishga alohida tor to‘g‘ri keluvchi to‘liq torlar to‘plamiga ega va nomustaqil tangentalar bir nechta, ko‘pincha, ikki yo uchta bo‘lib, klavish bitta torning turli joylariga zarb beruvchi qisqartirilgan torlar to‘plamiga ega. Nomustaqil klavikord qurilmasi torlar sonini sezilarli darajada kamaytirishga imkon beradi, ammo bunda tegishli notalarni bir vaqtning o‘zida ijro etishning iloji bo‘lmaydi. Klavikordlar, asosan, uyda musiqa chalish uchun ishlatilgan, ammo organistlar tomonidan amaliyotda ishlatilgan bir nechta qo‘lda chalinuvchi va tepkili turlari ham bo‘lgan. Klavikordning o‘lchami turi va diapazoniga qarab, kitob shaklidagi kichik sozdan tortib, korpusi 1,5 metrli anchagina katta sozlargacha bo‘ladi. Klavikord musiqasi XVII-XVIII-asrlarda o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi va XIX-asr boshlarida fortepiano uni tamom siqib chiqardi. Klavikord uchun I. S. Bax, uning o‘g‘li K. F. E. Bax, V. A. Motsart va hatto, L. van Betxoven kabi buyuk bastakorlar tomonidan asarlar yaratilgan.⁸

Klavikordning ovozi har doim juda zaif va qisqa vaqt davom etdi va biroz jiringlagan “simli” tembrga ega edi. Bunga nisbatan zaif cho‘zilgan, juda nozik guruch yoki temir iplardan foydalanish yordam berdi. Klaviatura-tangent mexanizmining eng oddiy qurilmasi tufayli ijrochi barmog‘ini bosilgan kalitdan olib tashlamasdan, tangept orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri ipga harakat qilishi mumkin edi, chunki u ozmi-ko‘pmi kuchga ega edi. Va keyingi daqiqalarda. Bir oz tebranib, bosilgan tugmachani silkitib, ijrochi tapgeptni va u bilan birga ipni silkitdi. Shu bilan birga, tovushda yumshoqlik va titroq paydo bo‘lib, unga o‘ziga xos, jonli va ma’naviy xarakter berdi. Ijro etishning ushbu usuli nemis tilida “Bebung” (titroq) deb nomlangan. Klavikordda ijro etishda agar ikkinchisi bir xil tordan pastroq tovush chiqarsa, bitta tugmachani boshqasiga urishdan oldin qo‘yib yuborish kerak edi.

Klavikord evolyutsiyasi

⁸ П. Зимин. ИСТОРИЯ ФОРТЕПИАНО и его предшественников. Москва 1968. 46-ст.

Klavikord mavjud bo'lgan dastlabki davrlarda uning qurilmasida boshqa zamonaviy simli musiqa asboblarida qo'llanilgan prinsip ishlatilgan. Barmoqlarni yoki maxsus ko'chma fillarni (organizatorida bo'lgani kabi) bosib, bitta ipni asta-sekin qisqartirish orqali undan turli xil, asta-sekin o'sib boradigan balandliklarning bir nechta tovushlari olingan. Xuddi shu tarzda, klavikordning bitta ipiga 2, 3 va hatto 4 ta tugmachalar keltirildi, ularning tangentlari shunday joylashtirilganki, ipning asta-sekin ishlaydigan qismini qisqartirganda, undan 2, 3, 4 qo'shni tovushlarni chiqarib olishlari mumkin edi. Shunday qilib, masalan, atigi yetti ipni tortib, klavikord klaviaturasi 20 ta tugmachada qilingan va tegishli miqdordagi musiqiy ohanglarni olish mumkin edi. Dastlab bu X asr musiqa nazariyotchisi Gvido d'arezzo tomonidan ixtiro qilingan solmizatsiya edi.

Torlar soniga nisbatan kalitlar va tangentlar sonining sezilarli darajada ustunligi kalitlarning orqa uchlarini taqsimlashda katta qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Ikkinchisini bitta ipga bir nechta tangentlarni olib kelish uchun turli xil bukme kerak edi. Ushbu texnik qiyinchiliklar taxminan bir xil uzunlikdagi simlarning parallel ko'ndalang cho'zilishi bilan ortdi, kalitlarga nisbatan simlarning diagonal joylashuvi kiritilganda ular kamaydi.

Ushbu ijro etish uslubi va texnik qiyinchiliklar va cheklovlarni bartaraf etish maqsadida klavikordlarda simlar soni asta-sekin ko'payib bordi. Bitta ipga ta'sir qiladigan kalitlar va tangentlar soni esa mos ravishda kamayib bordi. Asta-sekin, XVII-XVIII asrlarda, "erkin klavikordlar" (bundfreie Kravichorden) tizimiga kelishdi, bu yerda har bir satr faqat bitta tangent va bitta kalit bilan xizmat qilingan. Shunday qilib, turli xil sozlangan torlar soni va bunday klavikordlardagi tugmalar soni tenglashdi va musiqachilar zamonaviy klaviatura musiqa asboblarida bo'lgani kabi har qanday eng murakkab va xilma-xil tovushlarni ijro etish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Ushbu klavikord klaviatura musiqasi bastakoriga ham, asbobda ijrochiga ham to'liq erkinlik berdi. Shu bilan birga, klavikord korpusining dizayni va torlarni cho'zish usuli ham o'zgartirildi. Taxminan bir xil uzunlikdagi iplarning dastlabki cho'zilishidan biz asta-sekin asbob qutisining diagonalini bo'ylab qulayroq cho'zilishga o'tdik va ularga notekis

uzunlik berdik, katta past torlar uchun, kichikroq yuqori registr torlari uchun. Bu asbob korpusidagi kalitlarning orqa uchlari va tangentlarini qulayroq joylashtirish, shuningdek, butun diapazondagi iplarning kuchlanishini tenglashtirish imkonini berdi.⁹ Klavikordlarning tovush hajmi, musiqa san'atining kengayib borayotgan talablari tufayli, asta-sekin o'sishni boshladi: Gvido d'arezzo musiqa tizimining 20 ta tovushidan, faqat 2x/2 oktavani qamrab olgan holda, asta-sekin uch oktava yoki undan ortiq tovush hajmiga o'tdi. 1511 yilda Bazel musiqa nazariychisi va organograf Sebastian Virdung o'zining "musisa getutscht und ausgezogen" nomli traktatida 38 ta kalitli klavikordlarni tasvirlaydi, ularning hajmi z'/g oktava (katta fa dan uchinchi oktavagacha).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. П. Зимин. ИСТОРИЯ ФОРТЕПИАНО и его предшественников. Москва 1968.
2. Akbarov I.A. Musiqa lug'ati – Toshkent: G'ofur-G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1987,

⁹ П. Зимин. ИСТОРИЯ ФОРТЕПИАНО и его предшественников. Москва 1968. 46-ст.